

HÜR b. YÜSUF

(الْحَرَّ بْنَ يَوْسُفَ)

el-Hür b. Yûsuf b. Yahyâ
b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs el-Ümevî
(ö. 113/731)

Emevîler'in
Mısır ve Musul valisi.

Hakkındaki ilk bilgilere, eniştesi Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik tarafından 3 Zilhicce 105 (2 Mayıs 724) tarihinde Mısır'a vali tayin edilmesi dolayısıyla rastlanmaktadır. Görevine başladığında Mısır'ın haraç âmili Ubeydullah b. Habhâb, sâhibüşşurtası Hafs b. Velîd idi. Hür b. Yûsuf ikisini de yerinde bırakmış ve bölgeyi oradan ayrılmasına kadar onlarla birlikte yönetmiştir.

Mısır valiliğinde ilk yılı olaysız geçen Hür b. Yûsuf ikinci yılında Kiptîler'in isyanı ile karşılaştı. Haraç âmili Ubeydullah b. Habhâb, Halife Hişâm'a yazdığı bir mektupta toprakların veriminin arttığını bildirmiş ve Kiptîler'den alınan verginin artırılmasını talep etmişti. Hişâm'ın bu teklif doğrultusunda her dinara bir kırat zam yapması üzerine Benâ, Sâ, Semennûd, Tenû, Tûmey, Kurbayt, Turâbiye ve Havfûşşarkî bölgelerindeki bütün Kiptîler ayaklandılar. Hür b. Yûsuf hemen bir ordu gönderdiyse de aylarca süren savaşlarda her iki taraftan pek çok insanın hayatını kaybetmesine rağmen bir sonuç alamadı. Bunun üzerine bizzat kendisi Fustat'tan Dimyat'a geçerek bölgede üç ay kadar savaşmış isyanı bastırdı ve burada sükûneti sağlayacak bir birlik görevlendirdikten sonra yerine Hafs b. Velîd'i bırakarak bilgi vermek üzere Dimaşk'a halifenin yanına gitti.

Mısır'ın imar işlerine büyük önem veren Hür b. Yûsuf, Nil nehrinin sularının çekildiğini ve çevresinde hiç kimseye ait olmayan yeni toprakların ortaya çıktığını görünce hem Nil nehrini hem de toprağı ıslah etmiş ve bu topraklarda bir çarşı yaptırarak inşası bir yılda tamamlanan bu çarşıya "Kaysâriyyetü Hişâm" adını koymuştur. Fakat bu sırada haraç âmili Ubeydullah b. Habhâb ile arası açılmış ve onun kendisini Halife Hişâm'a şikâyet etmesi üzerine üç yıl kadar sürdürdüğü görevinden alınarak yerine Sâhibüşşurta Hafs b. Velîd getirilmiştir (Zilkade 108 / Mart 727).

Mısır'dan sonra Musul valiliğine tayin edilen Hür b. Yûsuf'un burada da imar faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Önce "Dârülmenküşe" ismiyle anılan, çeşitli renklerde mermer ve Hindistan men-

şeli kıymetli ağaçlarla tezyin ettirdiği bir köşk yaptırmış, arkasından Dicle nehrinin sularını kanallar açtırmak suretiyle Musul'a akıtıp şehrin hayatına canlılık getirmiştir. 8 milyon dirhem harca yapıp birçok sanatkâr ve mühendis çalıştırarak açtığı kanallar boyunca ağaçlar dikirtmiş, şehrin merkezine doğru uzayıp giden ve "şâriünnehr" diye anılan yollar yaptırmıştır.

Daha çok imar faaliyetleriyle tanınan, hayır sahibi, cömert ve cesur bir kumandan olan Hür b. Yûsuf Musul valisi iken vefat etmiş ve yerine Halife Hişâm tarafından oğlu Yahyâ getirilmiştir. Diğer oğlu Seleme ise meşhur bir şairdi ve şehir hayatı yerine çölde yaşamayı seçmişti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 41; Yezîd b. Muhammed el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevşil* (nşr. Ali Habîbe), Kahire 1387/1967, s. 24-30, 32; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), I, 73-74; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 110; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut 1385/1965, V, 132-133; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 79; II, 261; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, I, 258-263; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 181-182; Seyyide İsmâil Kâşif, *Mısr fi fecri'l-İslâm*, Kahire 1970, s. 21; Said ed-Diveci, *Târîhu'l-Mevşil*, Musul 1402/1982, I, 42-44; Khalid Yahya Blankinship, *The End of the Jihâd State, The Reign of Hishâm Ibn 'Abd al-Mâlik and the Collapse of the Umayyads*, New York 1994, s. 52, 135, 320.

NADİR ÖZKUYUMCU

HÜRMET

(bk. MUHARREMÂT).

HÜRMET

(bk. SAYGI).

HÜRMÜZ

(هرمز)

Sâsânî imparatorlarından
beşinin adı
(bk. SÂSÂNİLER).

HÜRMÜZ

(هرمز)

Zerdüştilik'te iyilik tanrısı
Ahura Mazda'nın
İslâm literatüründeki adı.

Zerdüştiliğin iyiliği temsil eden tanrısı, bu dinin kutsal metni Avesta'nın dili olan Eski Farsça'da Ahura Mazda (hakim rab) diye adlandırılmış olup daha sonra bu

isim Orta Farsça'da (Pehlevîce) Uhurmezde (Hurmezd), Hurmüzd, Yeni Farsça'da Urmezde, Batı kaynaklarında Ohrmazd veya Ormazd, İslâm kaynaklarında ise Hürmüz şekline dönüşmüştür.

Milâttan önce VII veya VI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Zerdüş'te vahyolunduğu ileri sürülen Gâthâlar'ın da içinde yer aldığı Avesta'da Ahura Mazda en yüce Tanrı'dır. Gâthâlar'ın mevcut metnindeki ifadelerle göre Zerdüş'te tek, aşkın ve yaratıcı bir Tanrı'yı tavsif ve tebliğ etmiştir. Ahura Mazda her şeyden haberdar olan, istikbalî görüp bilen, hiç kimse tarafından aldatılması mümkün olmayan, evvel, âhir, temizliğin ve doğruluğun yaratıcısı ve adalet sahibi hâkim bir Tanrı'dır (Yesna, 31/8, 33/13, 43/6, 45/4).

Avesta'nın bir bölümünde Ahura Mazda'nın her şeyi düşüncesiyle (Yesna, 31/11) veya kutsal ruhu ile (Yesna, 44/7; 51/7) yarattığı ifade edilmektedir. Zerdüş'tün öğretilerine göre iyiliğin ve doğruluğun yaratıcısı olan Ahura Mazda yeryüzünde iyiliği temsil etmek üzere iyilik ruhunu (spenta manyu), kötülüğü temsil etmek üzere de kötülük ruhunu (angra manyu) yaratmıştır (Yesna, 30/4). İnsana iyilik veya kötülükten birini tercih etme iradesi verilmekle birlikte ondan iyiliği seçmesi istenmiş, seçimini bu yönde kullananların âhirette cennete gidecekleri, kötülüğü tercih edenlerin ise cehenneme atılacağı belirtilmiştir (Yesna, 30/5).

Ancak Sâsânîler döneminde (III. yüzyıl) Zerdüştiliğin eski Zervanizm'den etkilenerek bir nevi değişime uğramasından sonra iyilik ruhunun Ahura Mazda ile özdeşleştirildiği ve böylece iyiliği Tanrı Hürmüz'ün, kötülüğü de Ehrimen'in temsil ettiği bir düalizmin ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Öte yandan bazı araştırmacılar ilk önce iki ikiz cevherin bulunduğunu, bunların bir araya geldiklerinde hayat ve ölüm olayını meydana getirdiklerini ifade eden Gâthâlar'daki beyanları (Yesna, 30/3, 4, 5) delil göstererek orta dönem Zerdüştilik'te oluştuğu iddia edilen söz konusu düalizmin eski İran dinine olduğu gibi Gâthâlar'a kadar da götürülebileceğini belirtmişlerdir.

Hürmüz mutlak ilim ve kudret sahibi, aydınlığın, nurun ve hikmetin ruhu olup mükemmel bir varlıktır; Ehrimen ise karanlığın ve cehaletin ruhudur ve yalnız geçmiş olaylar hakkında bilgi sahibidir. Hürmüz'ün özelliklerinin olumsuzuna sahip bulunan Ehrimen, kötülüğün ve Hür-

müz'e muhalefet eden kötü yaratıkların yaratıcısı olan menfi bir varlıktır. Ancak sonuçta Hürmüz tarafından alt edilecektir. Buna göre ebediliği söz konusu olmasa da varlığı Hürmüz için bir sınırlamadır.

Zerdüştiliğin IX. yüzyılda kaleme alınan Avesta sonrası kutsal metinlerinden Bundahişin'e göre iyilik tanrısı haline gelen Hürmüz'ün yarattığı altı melek (ameşa spentas) vardır. Kâinatın yaratılışına iştirak etmiş olan bu melekler kötülüğü temsil eden Ehrimen'e karşı mücadelesinde Hürmüz'e yardımcı olmaktadır. Yaratılıştaki hayvanları temiz huy (vohu manah), ateşi adalet / hakikat (aşa), yeryüzünü ihlâs / tevazu (armaiti), madenleri saltanat / kudret (kşatra), suyu selâmet / âfiyet (haurvatât) ve bitkileri ölümsüzlük (ameretât) şeklinde adlandırılan melekler temsil etmiş ve her biri söz konusu fonksiyonlarıyla Hürmüz'ün bir sıfatını oluşturmuştur. İnsanın yaratılışı ise Hürmüz'e aittir.

Hürmüz yeryüzündeki kötülükten sorumlu değildir; kötülük, başlangıçtan itibaren ona muhalefet eden Ehrimen tarafından yaratılmaktadır. İyilikler konusunda Hürmüz'e olduğu gibi kötülük konusunda da Ehrimen'e bazı ruhanî varlıklar (amahra spentas) yardımcı olmaktadır. Zerdüştilik'te, Avesta'daki birtakım müphem imalara dayanılarak dünyanın ömrünün 3000'er yıllık dört dönemden ibaret olacağı kabul edilir. İlk iki dönemde Hürmüz ve Ehrimen kuvvetlerini hazırlamış ve karşılıklı mücadele etmişler, üçüncü dönemde Tanrı'nın vahyi ile Zerdüş't gelerek Ehrimen ve onun kötü güçleriyle savaşmıştır. Son dönemde ise her binyılda bir bâkire kız, Zerdüş'tün spermasının bulunduğu gölde yıkanıp ondan gebe kalarak bir kahraman doğuracaktır. Saoşyant adlı üçüncü kurtarıcı döneminde kıyamet kopacak, Ehrimen güçsüz hale gelecek, Hürmüz her yönüyle hâkim duruma geçecek ve böylece kötülük yeryüzünden silinip atılacaktır. Diğer bir rivayete göre de Hürmüz ve Ehrimen dokuz binyıllık bir mücadele dönemi için anlaşmışlar, ilk üç binyılda Hürmüz üstün gelmiş, ikinci üç binyılda eşit güce sahip bulunmuşlar, son üç binyılda ise Ehrimen gücünü kaybetmiştir.

Zerdüş'tilik ve zamanla eski Zervanizm ile Zerdüş'tiliği birleştiren Mecûsîlik, akıdelerini düalist bir tanrı anlayışına dayandırmaları ve böylece İslâm akaidiyle çelişmeleri sebebiyle hem İslâm mezhepleri-

ni ve diğer dinleri konu edinen "el-milel ve'n-nihal" türü eserlerde hem de kelâm kitaplarında inceleme konusu yapılmıştır. Bîrûnî Zerdüş'tilik hakkında bilgiler vermiş ve bu dinin Hürmüz'ü kâinatın hâkimi, hikmet ve irade sahibi bir yaratıcı olarak kabul ettiğini belirtmiştir (*el-Âşârü'l-bâkiye*, s. 225). Bîrûnî, iyilik ve kötülük mücadelesinin, Tanrı'nın terinden meydana geldiğine inanılan ilk insan Gayomaras ile Ehrimen arasında gerçekleştiğinin kabul edildiğini de aktarır (*a.g.e.*, s. 99). Şehristânî ise Mecûsîlik ve Seneviyye'ye müstakîl bölümler ayırdığı eserde Mecûsîler'in, nuru ve hayrı temsil eden Yezdân ile karanlığı ve şerri temsil eden Ehrimen adında iki temel varlığa inandıklarını, birincisini ezeli, ikincisini hâdis kabul ettiklerini, bu iki varlık arasındaki ilişki ve bunların statüleri konusunda farklı anlayışlar taşıyan çeşitli grupların bulunduğunu belirtmiştir (*el-Milel*, I, 233-236). Şehristânî, eserinin Zerdüş'tilik'le ilgili kısmında iyilik ve kötülük prensiplerinin üzerinde bir yaratıcı tanrıdan ve Zerdüş't'e vahyolunduğu iddia edilen Zerd-Avesta adlı kitaptan bahsetmiş, Urmezd şeklinde isimlendirdiği bu tanrı ile Zerdüş't arasında geçen bazı diyalogları aktarmıştır (*a.g.e.*, I, 236-244). Aynı müellif, Mecûsîlik gibi düalist bir inanca sahip bulunan Seneviyye'nin nuru ve karanlığı temsil eden temel prensiplerin ikisinin de ezeli olduğunu kabul etmesi sebebiyle Mecûsîlik'ten ayrıldığını da belirtmiştir (*a.g.e.*, I, 244).

Kelâm âlimleri, kitaplarının ilâhiyyât bahislerinde söz konusu dini düalist inancını tenkit etmek amacıyla ele almışlardır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, âlemin kadîm olduğuna inanan gruplar arasında Seneviyye'yi de saymış; onların nur ve karanlığı temsil eden ikili tanrı anlayışına sahip olduklarını, âlemin bu iki aslin bir araya gelmesiyle teşekkül ettiğine inandıklarını belirttikten sonra bir araya gelme ve ayrılmanın sonradan yaratılmışlığın alâmetlerinden olduğunu belirterek birtakım akîl delillerle onların bu konudaki tutarsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 34-37). Mâtürîdî, Seneviyye ve Mecûsîliğin düalist tanrı anlayışlarını farklı mezheplerinin görüşlerine de işaret ederek eleştirmiştir (*a.g.e.*, s. 157-176). Mâtürîdiyye'nin diğer kelâmcıları da genellikle eserlerinin ilâhiyyât bahsinde tevhid konusunu işlerken Mecûsîliğin ve Seneviyye'nin Yezdân ile Ehrimen'den oluşan düalist tanrı anlayışını tenkide tâbi tutmuşlardır. İlâhî olan ve olma-

yan dinlere önemli eleştiriler yönelten Eş'ariyye âlimi Ebû Bekir el-Bâkullânî, Seneviyye'ye göre âlemin nur ve karanlığı temsil eden iki ayrı kadîm aslin bir araya gelmesinden oluştuğunu hatırlatarak bunun tutarlı olmadığını ispatlamaya çalışmıştır (*el-Temhîd*, s. 68-74). Mecûsîler'in de hayrı ve şerri temsil eden iki asıldan meydana gelen düalist bir tanrı anlayışına sahip olduklarını, birincinin aksine şerri temsil eden ikincisinin kadîm değil hâdis olduğuna inandıklarını belirten Bâkullânî, söz konusu anlayışların kendi içinde ve tevhid ilkesi açısından mevcut tutarsızlıklarına işaret etmiştir (*a.g.e.*, s. 75-78). İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî de ilâhî sıfatlarla bağılantılı olarak Mecûsîler'in hayrı Yezdân'a, şerri Ehrimen'e nisbet etmeleri sebebiyle Kaderiyye'ye benzediklerini, yine hüsün-kubuh meselesiyle ilgili tartışmalarda Seneviyye'nin elemeleri Yezdân'a değil Ehrimen'e nisbet ettiklerini bildirmiştir (*el-İrşâd*, s. 256, 274). Gayri İslâmî fırkaları tenkide daha çok önem veren Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar da Seneviyye ile Mecûsîliği geniş bir şekilde ele almış (*el-Muğnî*, V, 9-79), Mecûsîler'in, hayrı ilâh olan Hürmüz'ün, şerri şeytan olan Ehrimen'in yarattığına inandıklarını, Hürmüz ve Ehrimen arasındaki mücadeleyle ilgili konularda ihtilâfa düşerek çeşitli fırkalara ayrıldıklarını belirtmiştir (*a.g.e.*, V, 71-79; ayrıca bk. ZERDÜŞ'TİLİK).

BİBLİYOGRAFYA :

Zerdüş'tün Gataları (trc. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1935, tercüme edenin önsözü, s. XII; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 34-37, 157-176; Bâkullânî, *et-Temhîd* (Ebû Rîde), s. 68-78; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, V, 9-79; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkiye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 99, 225; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 256, 274; Neseffî, *Tebisratü'l-edille* (Salamé), I, 93-108; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 233-244; A. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955, s. 64-69; R. C. Zaehner, *The Teachings of the Magi: a Compendium of Zoroastrian Beliefs*, London 1956, s. 32, 37; G. Parrinder, *World Religions from Ancient History to the Present*, New York 1971, s. 179-180; M. Eliade, *From Primitive to Zen a Thematic Sourcebook of the History of Religions*, London 1977, s. 68-73; I. J. S. Taraporewala, *The Religion of Zarathustra*, Tehran 1980, s. 24-27; John Hinneals, "The Cosmic Battle: Zoroastrianism", *The World's Religions* (ed. R. P. Beaver v.dğr.), Herts (England) 1988, s. 82, 85-86; Cl. Huart - [H. Massé], "Hurmuz", *EP* (İng.), III, 583-584; Dihhudâ, *Luğat-nâme*, III, 3158; A. J. Carnoy, "Ormazd", *ERE*, IX, 566-570; M. Boyce, "Ahura Mazda", *Elr.*, I, 684-687; Gherardo Gnoli, "Ahura Mazda and Angra Mainyu", *ER*, I, 157-159.

